

CİNAYƏT PROSESİNİN PRİNSİPLƏRİ KONTEKSTİNDƏ İBTİDAİ ARAŞDIRMANIN HƏRTƏRƏFLİLİYİ, TAMLIĞI VƏ OBYEKTİVLİYİ TƏLƏBİ

ZÜBEYDƏ RÜSTƏMLİ*

Annotasiya

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə verilmiş leqal tərifə görə, ibtidai araşdırma cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatdır. İbtidai araşdırma cinayət mühakimə icraatının bir mərhələsi olmaqla yanaşı, hüquq-mühafizə xarakteri kəsb edən cinayət-prosessual fəaliyyətdir. Bu fəaliyyətin əhəmiyyəti ondadır ki, məhz onun vasitəsilə cinayət işinə məhkəmədə mahiyyəti üzrə baxılması üçün zəruri materiallar və sübutlar toplanır, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərə kifayət qədər dəlillər əsasında rəsmi ittiham elan edilir, hazırlanan cinayətlərin qarşısı alınır, yeni cinayətlərin törədilməməsi üçün zəruri profilaktik tədbirlər görülür. İbtidai araşdırmanın qanuni və keyfiyyətli şəkildə həyata keçirilməsi gələcəkdə ədalət mühakiməsinin də səmərəli bir şəkildə həyata keçirilməsi və ədalətli məhkəmə qərarının çıxarılması üçün zəmin yaradır. Eyni zamanda, ibtidai araşdırma zamanı yol verilən qanun pozuntuları, eləcə də, ibtidai araşdırmanın keyfiyyətsiz şəkildə həyata keçirilmiş olması gələcəkdə ədalət mühakiməsinin də səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Bununla əlaqədar olaraq ibtidai araşdırma mərhələsinə qarşı qanunda bir sıra tələblər təsbit edilir. Bu tələblərə ciddi riayət edilməlidir. İbtidai araşdırmanın hərtərəfli, tam və obyektiv olmasına dair tələb onlardan biridir. Bu tələbin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o cinayət-prosessual qanunvericiliyin yalnız bir normasında deyil, eyni zamanda bir neçə normasında və fərqli institutların nizamlanması ilə əlaqədar təsbit edilmişdir. Belə ki, bu tələbə həm cinayət mühakimə icraatının vəzifələri sırasında, həm cinayət mühakimə icraatının prinsip-normalarında, həm də cinayət təqibini həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin öhdəlikləri sırasında və s. rast gəlmək mümkündür. Başqa sözlə, bir tərəfdən baxılan tələb cinayət prosesinin müxtəlif institutlarına təsir edir, digər tərəfdən isə cinayət prosesinin müxtəlif institutları baxılan tələbə öz təsirini göstərir. Bu anlamda, cari məqalədə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə cinayət prosesinin ayrı-ayrı prinsiplərinin təsiri məsələlərinin araşdırılmasına cəhd göstərilmişdir.

Açar sözlər: *cinayət prosesi, ibtidai araşdırma, hərtərəflilik, obyektivlik, tamlıq, prinsiplər, qarşılıqlı əlaqə, doktrina, qanun, qısa formullar.*

---

* Doktorant / Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi kafedrası / email: zubeyda.v@gmail.com

I. Giriş

Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixində qəbul edilmiş, 01 sentyabr 2000-ci il tarixində qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra CPM) 7.0.22-ci maddəsinə əsasən, ibtidai araşdırma cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatdır. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, qanunlar cəmiyyət təsisatlarının işlək şəkildə qalmasına kömək edir (məsələn, insanlar işləmək üçün özlərini kifayət qədər təhlükəsiz hiss edirlər, vətəndaşlar təhlükəsiz səyahət edə bilirlər, insanlar şəxsi əşyaları üçün çox narahat olmurlar). Bununla belə, qanunların mövcudluğu cinayətkar (qanunların yaratdığı sərhədləri aşanlar) dediyimiz insanlar sinfini də yaradır. Bu işə hüquq-mühafizə orqanları üçün bu insanlar haqqında araşdırma aparmaq, onları həbs etmək və mühakimə edilmək üçün məhkəməyə göndərilmək öhdəliyi yaradır [3, s. 4]. İbtidai araşdırma kimi bir institutun mövcudluğu qeyd edilən amillərlə bağlıdır. Hüquq-mühafizə orqanları bu öhdəliyini yerinə yetirərkən qanuna riayət etməli və bir sıra məsələlərə diqqət etməlidirlər – şəxs tutularkən Miranda qaydalarına (*Miranda warnings*) əməl edilməlidir, yəni şəxs tutularkən ilk dəfə dindirilənədək öz hüquqları barədə xəbərdar edilmiş olmalıdır, toplanan sübutlar məhkəmə tərəfindən qəbul edilən olmalıdır, insanların həbs edilməsi, yaxud onların evində axtarış aparılması üçün kifayət qədər əsaslar mövcud olmalıdır və s. [4, s. 104]. Hər bir ölkədə ibtidai araşdırmaya qarşı yönələn tələblərin dairəsi fərqli ola bilər, yəni hansısa ölkədə ibtidai araşdırmaya daha çox tələb (məsələn, Azərbaycan cinayət prosesində ibtidai araşdırmadan qanunvericilik səviyyəsində hərtərəfli, tam və obyektiv olmaq tələb olunur, amma başqa dövlətlərin qanunvericiliyində belə tələb olmaya da bilər), hansısa ölkədə daha az tələb nəzərdə tutula bilər. Bununla belə, ibtidai araşdırma metodlarının qanuni olmasına dair tələb hər zaman nəzərə alınmalıdır [11, s. 21]. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan irəli gələn təminatlar tək-cə məhkəməyə deyil, həm də məhkəməyə qədər olan mərhələlərə aiddir [12].

İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi ibtidai araşdırma fəaliyyətinin cavab verməli olduğu əsas tələblərdən biridir. İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi dedikdə, araşdırma zamanı tək-cə ifşaedici dəlillərin deyil, bəraətverici dəlillərin də axtarılıb tapılmasının vacibliyi başa düşülür. Hərtərəflilik tələbi, həmçinin, məsuliyyəti ağırlaşdıran hallarla yanaşı, məsuliyyəti yüngülləşdirən halların da müəyyən edilməli olmasını nəzərdə tutur. Bu tələb ibtidai araşdırmanı ittihamyönümlü olmaqdan qoruyur. İbtidai araşdırmanın tamlığı dedikdə, əməlin dürüst tövsifi üçün müəyyən edilməsi zəruri olan, sübuta yetirilməsi tələb edilən bütün halların araşdırılmasının zərurəti başa düşülür. Bu tələbə riayət edilməməsi ibtidai araşdırmanın natamam aparılması, təqsirli şəxslərin məsuliyyətdən kənar qalması, cinayət nəticəsində dəymiş zərərin həcmi dürüst şəkildə müəyyən edilməməsi, əməlin səhv tövsifi, zəruri sübutların diqqətdən kənar qalması və s. bu kimi neqativ risklər

yaradır. İbtidai araşdırmanın obyektivliyi dedikdə, cinayət-prosessual fəaliyyətin qərəzsiz bir şəraitdə, istintaq orqanının vəzifəli şəxslərinin işin nəticəsinə və barəsində icraat aparılan şəxslərə münasibətdə hər hansı şəxsi-qərəzinin, yaxud önyarğısının istisna edildiyi bir mühitdə aparılması nəzərdə tutulur.

Cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların tam, obyektiv və hərtərəfli araşdırılması olması tələbi, müəyyən anlamda, cinayət-prosessual fəaliyyətə yönəlmiş universal tələb hesab edilə bilər. Belə ki, bu tələbə cinayət mühakimə icraatının vəzifələri sırasında (CPM, m. 8.0.3.); cinayət prosesinin prinsip-normalarının tərkib elementi kimi məhkəmənin müvafiq vəzifələri sırasında (məsələn, CPM, m. 28.4.1.); cinayət təqibini həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin öhdəlikləri sırasında (məsələn, CPM, m. 85.2.1.); sübutların qiymətləndirilməsi meyarları sırasında (CPM, m. 145.2.) və s. rast gəlinir. Bundan əlavə, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların tam, obyektiv və hərtərəfli araşdırılması bir sıra cinayət-prosessual hüquq institutlarının realizə edilməsi zamanı əsas meyar kimi çıxış edir (məsələn, CPM-in 121.2-ci, 211.3-cü, 290.2.10-cu və s. bu kimi maddələri).

Göründüyü kimi, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması olması tələbi cinayət-prosessual fəaliyyətin bir çox istiqaməti, cinayət-prosessual hüququn bir çox təməl institutu üçün olduqca vacibdir.

Cari məqalədə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbinə cinayət prosesinin ayrı-ayrı prinsiplərinin təsiri məsələlərinin araşdırılmasına cəhd göstərilmişdir. Çünki CPM-in 9.2-ci maddəsinə görə, əgər cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsi zamanı cinayət prosesinin prinsipləri, yaxud şərtləri pozulmuş olarsa, bu pozuntular ona səbəb ola bilər ki, cinayət təqibi üzrə icraat artıq başa çatmış olsa da, bütövlükdə etibarsız sayılsın və ya bu icraatın həyata keçirilməsi zamanı qəbul edilmiş ayrı-ayrı prosesual qərarlar ləğv edilsin, yaxud belə icraat gedişatında toplanmış dəlil və materiallar sübut kimi öz əhəmiyyətini itirsin. Bu anlamda, növbəti sual maraqlıdır: İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi cinayət prosesinin ayrı-ayrı prinsipləri ilə hansı qarşılıqlı əlaqədə çıxış edir? Bu sualın cavablandırılmasının praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əgər biz, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə dair tələbin cinayət prosesinin hansı prinsipi ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu aydınlaşdırsaq, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə dair tələbin pozulduğu hallarda cinayət prosesinin hansı prinsipinin hansı elementinin pozulmuş olması, yaxud bunun üçün təhdidin yaranmış olması barədə nəticəyə gələ bilərik.

II. İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə cinayət prosesinin ayrı-ayrı prinsiplərinin təsiri

Professor F.M.Abbasovanın qeyd etdiyi kimi: *“Cinayət prosesinin prinsipləri məcmu halında cinayət prosesinin təbiətini, mahiyyətini, məzmununu müəyyən edir və bütün prosesual institutların təşkil edilməsi və fəaliyyət*

göstərməsinin təməlinə durur. Bu prinsiplər ibtidai araşdırma, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin həm siyasi, həm də prosessual istiqamətlərini müəyyən etməklə, özündə siyasi və hüquqi baxışlarla yanaşı, fəlsəfi baxışları da ifadə edirlər” [1, s. 89]. Cinayət prosesinin prinsipləri cinayət-prosessual hüququn bütün institutlarına, qaydalarına, tələblərinə və şərtlərinə təsir göstərdiyi üçün ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbinə, demək olar ki, cinayət prosesinin hər bir prinsipinin (sırf məhkəmə icraatı ilə bağlı olan prinsiplər istisna olmaqla) işığında baxmaq mümkündür.

İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün qanunçuluq prinsipinin əhəmiyyəti danılmazdır. Qanunçuluq prinsipi cinayət mühakimə icraatının bütün mərhələlərinin hüquqi prosedurlarına, hüquqi üsullarına, hüquqi vasitələrinə, prosessual formasına, eləcə də, subyektlərinin hüquqi statusuna ciddi təsir göstərir. Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin I hissəsi hər kəsə öz hüquq və azadlıqlarını qanunda qadağan edilməmiş üsullardan və vasitələrdən istifadə etməklə müdafiə etmək imkanı versə də, söhbət dövlətin müvafiq orqanlarının səlahiyyətli subyektlərindən getdikdə, onlar öz peşə funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı üsul və vasitələr seçimində bu qədər sərbəst deyildirlər. Dövlət orqanlarının səlahiyyətli subyektləri, xüsusilə də cinayət mühakimə icraatında müxtəlif vəzifələri yerinə yetirən prosessual şəxslər öz səlahiyyətlərinin icrası üçün üsul və vasitələr seçərkən qüvvədə olan qanunvericiliyin hüdudlarında hərəkət etmək məcburiyyətindədirlər. Hətta onlar yekun nəticə kimi leqal və legitim bir məqsəd, məsələn, cinayətkarlığa qarşı mübarizə məqsədi, əsl həqiqətin üzə çıxarılması məqsədi, yaxud bizim tədqiqat mövzusunda uyğun olaraq, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyini, obyektivliyini və tamlığını təmin etmək məqsədi izləsələr də, bu subyektlər qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamış, qaydaları nizamlanmayan, yaxud ümumiyyətlə, qadağan edilmiş üsul və vasitələrdən istifadə etməkdə haqlı deyillər. Bu anlamda, qanunçuluq prinsipi cinayət prosesini aparan səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyinə, obyektivliyinə və tamlığına nail olmaq üçün tətbiq edilə biləcək hər cür prosessual vasitənin (istintaq hərəkəti, qətimkan tədbiri, sübut növü və s.) leqallıq hüdudlarını müəyyən edir. Qanunçuluq prinsipinin pozulması ilə tətbiq edilmiş istənilən prosessual üsul və vasitə zahirən cinayət mühakimə icraatının bu və ya digər vəzifəsinin həlli üçün nə dərəcədə səmərəli görünmüş olsa da, yekun nəticə olaraq hüquqi qüvvəsi olmayan hesab ediləcəyi üçün ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyinə, obyektivliyinə və tamlığına nail olmaq işinə heç bir töhfə verə bilməyəcəkdir, hətta əksinə, bütövlükdə icraatın, yaxud ayrı-ayrı prosessual hərəkətlərin qanunçuluq rejiminin pozulması ilə həyata keçirilməsi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyinə, obyektivliyinə və tamlığına bərpa edilməsi mümkün olmayan ciddi zərər vura bilər.

Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipinin də ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Bu prinsipin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, qanun və məhkəmə

qarşısında hər kəs bərabərdir, heç kəs hər hansı əlamətinə (məsələn, qulluq mövqeyinə, siyasi mənsubiyyətinə və s.) görə, hətta yüksək dövlət vəzifəsi tutsa da, cinayət əməlinə görə məsuliyyətin labüdlüyü qaydasından kənar qala bilməz. Doğrudur, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik ağılabatan hüquqi-siyasi mülahizələrə görə bir sıra xüsusi statuslu subyektlərin (məsələn, dövlət başçısı, hakimlər, ombudsman və s.) cinayət təqibinin mümkün olması üçün xüsusi şərtlər müəyyən edir. Lakin diqqət etmək lazımdır ki, barəsində bəhs etdiyimiz şəxslərin xüsusi statusu onların cinayət təqibini ümumiyyətlə istisna edən, onları ümumiyyətlə cinayət məsuliyyətindən azad edən, yaxud onların əməllərinin ümumiyyətlə cinayət olmasını aradan qaldıran hal kimi nəzərdən keçirilmir. Belə status sadəcə olaraq, bu şəxslərin cinayət təqibinə məruz qala bilməsi üçün spesifik prosedurların tətbiq edilməli olmasını şərtləndirir. Bu anlamda, qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün zəruri olan hallarda istisnasız olaraq, hər kəsin cinayət mühakimə icraatına cəlb edilə bilməsi üçün sarsılmaz zəmin yaradır.

İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün konstitusion hüquq və azadlıqların təminatı prinsipinin də mühüm əhəmiyyəti mövcuddur. Həmin prinsipin qüvvədə olan CPM-in 12-ci maddəsində təsbit edilməsinin hüquqi texnikasına diqqət yetirsək, görürük ki, onun məzmununda cinayət mühakimə icraatına bu və ya digər formada cəlb edilmiş şəxslər üçün müəyyən hüquqlar, cinayət prosesini aparan səlahiyyətli şəxslər üçün isə bir sıra öhdəliklər və məhdudiyətlər (qadağalar) nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, CPM-in 12.3-cü maddəsi, faktiki olaraq, Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin I hissəsindəki ideyanı təkrarlamaqla, cinayət mühakimə icraatına bu və ya digər formada cəlb edilmiş hər bir şəxsə qanunda qadağan edilməmiş üsullardan və vasitələrdən istifadə etməklə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etməyə hüquq verir. Bu prosessual xarakterli hüquq insan haqlarının və azadlıqlarının müxtəlif sferalarını əhatə etdiyi kimi, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə təsir göstərən hüquq kimi də çıxış edir. Həqiqətən də, cinayət mühakimə icraatında iştirak edən hər bir şəxs qanunla qadağan edilməmiş üsullardan və vasitələrdən istifadə edərək öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə edərkən istər birbaşa, istərsə də, dolayısı ilə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatına da töhfə vermiş ola bilər. Məsələn, cinayət prosesinin iştirakçısı öz maraqlarının müdafiəsi üçün leqal yollarla sübut kimi istifadə edilə biləcək əşya, yaxud sənədlər toplayaraq, onları səlahiyyətli şəxslərə təqdim edirsə, həmin əşya və ya sənədlər iş üzrə icraatın sonrakı gedişatı və nəticədə həlli üçün real əhəmiyyət kəsb etdiyində, bu, həm konkret şəxsin maraqlarının müdafiəsi baxımından, həm də ümumilikdə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi baxımından səmərəli vasitə kimi çıxış edir. Həmçinin, artıq qeyd edildiyi kimi, CPM-in 12-ci maddəsi müəyyən qadağalar da nəzərdə tutur (məsələn, CPM-in 12.5-ci maddəsi). Bu isə o deməkdir ki, ibtidai araşdırma fəaliyyəti zamanı həmin qadağalara ciddi əməl edilməlidir, əks təqdirdə, yəni bu qadağalar nəzərə

alınmadan həyata keçirilmiş istənilən prosessual hərəkət, qəbul edilmiş istənilən prosessual qərar öz leqallıq xassəsini itirəcəkdir ki, bu da yekunda ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə xələl gətirə bilər.

Şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi də məzmununda əks etdirdiyi qadağalar baxımından ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatı kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qüvvədə olan qanunvericilik prosessual icraatın gedişatında insanın şərəf və ləyaqəti, eləcə də həyat və sağlamlığı üçün təhdid yaradan hər cür prosessual hərətlərin yerinə yetirilməsini və prosessual qərarların qəbul edilməsini qadağan edir. İbtidai araşdırma fəaliyyəti hər zaman müxtəlif hüquqi və etik dilemmalarla müşayiət olunur. Bu dilemmaların həlli zamanı doğru qaydaların seçilməməsi, təməl prinsiplərin diqqətə alınmaması yekun nəticənin hüquqi qüvvəsinə neqativ təsir göstərmək riski daşıyır. Cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin ləyaqətini sona qədər gözləmək tələbi ilə törədilmiş, yaxud hazırlanmaqda olan ağır bir cinayətin üstünün açılması vəzifəsi arasındakı dilemma da bu qəbildəndir. Məsələn, fərz edək ki, əhalinin sıx toplaşdığı yerlərdən birində partlayış törətmək niyyətində olan terrorçu dəstənin bir üzvü hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən yaxalanmışdır. Həmin şəxs isə dindirmələr zamanı partlayışın harada törədiləcəyi barədə ifadə verməkdən imtina edir. Bu halda hüquq-mühafizə orqanı dilemma qarşısında qalır. Belə ki, bir tərəfdən qanun nəyin bahasına olursa, olsun, o cümlədən, cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin ləyaqətinə təhdid yaratmaqla (məsələn, onu insan ləyaqətini alçaldan şərətdə saxlamaqla ifadə verməyə vadar etməklə) partlayışın törədiləcəyi yerin müəyyən edilməsinə qadağa qoyur, digər tərəfdən isə bəlkə də yüzlərlə insanın həyatına real təhlükə mövcuddur. Şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi məhz belə ağır dilemmalar yaranan zaman rəhbər tutulmalı olan prinsiplərdəndir. Başqa sözlə, ilk baxışdan ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyini təmin etməkdən ötrü nəyin bahasına olursa, olsun müəyyən addımların atılması dərhal səmərə verən vasitə kimi görünsə də, şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi kimi təməl müddəalar hüquq-mühafizə fəaliyyətinin həm leqal, həm də legitim hüdudlarını müəyyən edir.

Azadlıq hüququnun təminatı prinsipi də ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün vacib prinsiplərdən biridir. Belə ki, bu prinsipin əsas ideyasına görə, azadlıq hüququ yalnız müstəsna hallarda, ən son tədbir kimi məhdudlaşdırılmalıdır. Bu anlamda, ibtidai araşdırma zamanı təqsirləndirilən şəxs cinayət prosesinin digər iştirakçılara qeyri-qanuni təsirlər göstərmək, işin qanuni və əsaslı şəkildə həlli üçün əhəmiyyətli olan əşyaları, sənədləri, yaxud digər materialları gizlətmək, onları saxtalaşdırmaq təhlükəsi daşıyarsa, yaxud özü hüquq-mühafizə orqanlarından qaçıb gizlənməyə meyilli olarsa (bunları ehtimal etmək üçün kifayət qədər əsaslar mövcud olarsa) və bunula da, faktiki olaraq, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün real təhdidlər yaradarsa, onun barəsində bu potensial neqativ halların qarşısının alınmasından ötrü həbs növündə qətimkan tədbiri seçilməklə azadlıq hüququ məhdudlaşdırıla bilər. Digər

tərəfdən, təqsirləndirilən şəxsin icraat boyu azadlıqda qalması ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə hər hansı bir xələl gətirmək riski daşımazsa, onun həbs edilməsi zərurəti də, demək olar ki, mövcud olmayacaqdır (yeni cinayət törətmək riskinin olduğu hallar istisna edilməklə).

Şəxsiyyətin toxunulmazlığı, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı kimi prinsiplərə gəlincə, hesab edirik ki, şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi ilə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin izah edilməsi zamanı söynənilmiş bütün fikirləri, xüsusilə də, ibtidai araşdırma fəaliyyəti zamanı yaranan hüquqi və etik dilemmaların həlli zaman məhz prinsiplərin müəyyən etdikləri qadağaların üstün tutulması qaydası haqqında söylənilənləri tam anlamı ilə bu prinsiplərə də şamil etmək mümkündür, çünki mahiyyət və məzmun etibarilə bu prinsiplər də ayrı-ayrı insan hüquqlarının toxunulmazlığının təminatına və bununla əlaqədar olaraq, bir sıra qadağaların normativ səviyyədə təsbit edilməsinə yönəlmişdirlər. Bu anlamda, hətta taktiki-operativ mülahizələrə görə, ibtidai araşdırmada bütün mümkün fərziyələrin yoxlanıla bilməsi üçün, işin bütün halları barədə aydın təsəvvürün əldə edilməsi üçün, eləcə də, iş üzrə əsl həqiqətin üzə çıxarılması üçün nə qədər cəlbədicə və effektiv görünsə də ibtidai araşdırma fəaliyyətində işgəncə, qeyri-insani, qəddar sayıla biləcək hər cür rəftar, istənilən formada zorakılığın, yaxud yalanın (aldatmanın) tətbiqi, insan iradəsinə təsir edə bilən (məsələn, onu ifadə verməyə, yaxud təqsirini etiraf etməyə vadar edən) müxtəlif dərman və digər farmakoloji vasitələrdən istifadə olunması, eləcə də, dərmana, tibbi yardıma ehtiyacı olduğu hallarda insanın bunlardan məhrum edilməsi, hipnoz və s. bu kimi qeyri-ənənəvi kriminalistik metodların tətbiqi, fiziki ağrı verən, yaxud insan sağlamlığı üçün təhdid yaradan eksperimentlərin aparılması, tutulması, yaxud həbs edilməsi halları istisna olmaqla, insanların məhkəmə sanksiyasından kənar şəxsi müayinəyə, şəxsi axtarışa məruz qoyulması, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda zəruri prosedurlara əməl edilməsi şərti ilə həyata keçirilməsi istisna edilməklə şəxsi həyat sirtinə, bunun tərkib hissəsi kimi yazışma və rəbitə (korrespondensiya) sirtinə müdaxilə edilməsi, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, mənzil sahibinin və sakinlərinin iradəsi ziddinə mənzilə zorla daxil olma və s. bu kimi hallar yolverilməzdir.

Hesab edirik ki, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi prizmasından mülkiyyət hüququnun təmin edilməsi prinsipinə isə azadlıq hüququnun təmin edilməsi prinsip ilə eyni kontekstdə baxmaq mümkündür. Belə ki, azadlıq hüququna münasibətdə olduğu kimi, mülkiyyət hüququna da münasibətdə hər cür məhdudiyətlər yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallar və şərtlər daxilində, ən əsası isə müstəsna tədbir olaraq, yalnız zəruri hallarda tətbiq edilməlidir. Cinayət prosesində, xüsusilə də ibtidai araşdırma zamanı mülkiyyət hüququna yönələn məhdudiyətlər, bir qayda olaraq, əşyaların məcburi götürülməsi və əmlak üzərində həbsin qoyulması ilə bağlı olur. Həqiqətən də, bir sıra situasiyalarda ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və

obyektivliyinin təmin edilməsi üçün insanların xüsusi mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması zərurəti yarana bilər. Məsələn, aydın məsələdir ki, iş üzrə maddi sübut kimi çıxış edə biləcək əşyalar hüquq-mühafizə orqanlarının sərəncamına keçməzsə, onlarla bağlı olan fərziyələrin yoxlanılması, onların həqiqiliyinin müəyyən edilməsi, bununla da obyektivliyin təmin edilməsi, eləcə də, onların iş üzrə digər sübutlarla müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsi, demək olar ki, qeyri-mümkün olar. Bu anlamda, aşkar görünür ki, bəzi hallarda insanların xüsusi mülkiyyətində olan əmlakın hüquq-mühafizə orqanlarının sərəncamına keçməsi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatından irəli gələn zərurət kimi çıxış edir. Eynilə, əmlak üzərinə həbsin qoyulması da verilmiş mülki iddianın, eləcə də gələcəkdə tətbiq edilməsi mümkün ola biləcək xüsusi müsadirənin təmin edilməsi ilə bağlı olduğu üçün qeyd edilən tədbirin (hüquq ədəbiyyatında bəzən əmlak üzərinə həbs qoyulmasının istintaq hərəkəti deyil, prosessual məcburiyyət tədbiri olması haqqında da fikirlər bildirilir) [8, s. 82-83; 9, s. 98-100] qanuni və əsaslı tətbiq edilə bilməsi üçün ibtidai araşdırmanın hərtərəfli, tam və obyektiv aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki məhz bu xassələrə cavab verən araşdırma nəticəsində cinayət prosesində kimin əmlakının, hansı əmlakın, əmlakın hansı hissəsinin üzərinə, hansı dəyərdə olan əmlakın üzərinə həbs qoyulmalı olması və s. bu kimi prinsiplə əhəmiyyətli məsələləri həll etmək mümkündür. Həmçinin qeyd edilə bilər ki, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün zəruri olmadığı müddətcə bu mərhələdə insanların xüsusi mülkiyyət hüququnun hər hansı formada məhdudlaşdırılmasına da zərurət yoxdur.

Hüquqi yardım və müdafiə hüququnun təminatı prinsipi özündə cinayət mühakimə icraatında, eləcə də onun tərkib hissəsi kimi ibtidai araşdırma mərhələsində müdafiəçi və nümayəndə qismində iştirak edən vəkillərin insanlara yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərməsi ilə bağlı təminatları ehtiva edir. Bu prinsiplə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi ilə qarşılıqlı əlaqəsinə dair belə bir fikrə istinad etmək olar ki, müdafiə tərəfinə aid olan proses iştirakçıları obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə dair vəzifənin subyektivi deyildirlər. Onlar obyektiv həqiqətin səlahiyyətli orqanlar tərəfindən müəyyən edilməsinə mane olmamaq vəzifəsinin subyektidirlər. Odur ki, müdafiə tərəfinə aid olan proses iştirakçıları adı çəkilən vəzifəni layiqincə yerinə yetirərlərsə, dolayısı ilə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə xidmət etmiş olar, yəni bunun üçün zəruri şəraitin yaradılmasında iştirak etmiş olurlar. Cari qanunvericilik vəkillərə öz müstəqil araşdırmalarını aparmaq hüququ verir. Bu anlamda, müdafiə tərəfində aid olan proses iştirakçıları obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində maraqlı olarlarsa (məsələn, o hallarda ki, obyektiv həqiqət kriminal əməlin cinayət təqibinə məruz qalmış şəxs tərəfindən deyil, tamamilə başqa şəxs tərəfindən törədilmiş olmasından ibarət olsun və s.), onlar öz təşəbbüsləri ilə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi istiqamətində fəaliyyət apara bilərlər [7, s. 221]. Edilmiş

istinaddan da göründüyü kimi, cinayət mühakimə icraatında hüquqi yardım alan subyektlərdən ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyini təmin etmək üçün aktiv hərəkətlərin edilməsi tələb edilmir. Onlar ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə mane olmamaq vəzifəsi daşıyır və öz təşəbbüsləri və istəkləri ilə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə töhfə vermək istədikdə qanunla qadağan edilməmiş aktiv hərəkətlər həyata keçirə bilirlər. Məsələn, müstəqil vəkil araşdırması aparmaqla (bunu vəkilə müqavilə əsasında tapşırmaqla), istintaq orqanının diqqətdən kənarında saxladığı hər hansı mümkün fərziyyəni və ya araşdırılan cinayət hadisənin işin mahiyyəti üçün əhəmiyyət kəsb edən hər hansı bir halını təsdiq, yaxud təkzib edə biləcək sübutlar, materiallar əldə edər, istintaq orqanının formalaşdırdığı sübut bazasına əlavə olaraq ittiham, yaxud bəraət sübutları toplaya, iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə xidmət edəcək yeni dəlillər aşkar edə bilirlər.

Fikrimizcə, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi qaydası prizmasından özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik prinsipinə də yuxarıda qeyd edilmiş kontekstdə baxılmalıdır. Belə ki, heç bir kəs özünü, yaxud dairəsi qanunla müəyyən edilən yaxın qohumlarından (CPM-in 7.0.32-ci maddəsi) kimisə ifşa etməyə, ona qarşı ifadələr verməyə məcbur edilə bilmədiyi üçün hər nə qədər belə ifadələr ibtidai araşdırmanın bu və ya digər vəzifəsinin həlli üçün (məsələn, konkret fərziyyənin qurulması, yaxud yoxlanılması və s.) vacib, hətta bəzən əvəzedilməz (təcrübədə bəzən cinayət əməli məhz ailə daxilində bir ailə üzvü tərəfindən digər ailə üzvünə qarşı sırf yaxın qohum kateqoriyasına aid olan şəxslərin gözü önündə törədilir və bu zaman hadisənin bütün şahidləri faktiki olaraq yaxın qohumunu ifşa etməkdə sərbəstlik prinsipinin təsiri altına düşür) olsa da, bu ifadələri onları vermək iqtidarında olan şəxslərin iradəsi ziddinə almaq mümkün olmayacaqdır, çünki sonuncular baxılan situasiyalarda ifadə vermək vəzifəsinin subyekt kimi, ifadə vermək azadlığının subyekt kimi çıxış edəcəklər. Belə hallarda, yalnız əvvəlcədən müvafiq hüququ haqqında məlumatlandırılmış və özünə, yaxud yaxın qohumuna qarşı ifadə verməyəcəyi halda heç bir mənfi nəticə ilə üzləşməyəcəyini dərk etmiş şəxsin öz razılığı və azad iradəsi ilə verdiyi ifadələrdən ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Cinayət-prosessual hüququn prinsipi kimi təqsirsizlik prezumpsiyasının ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu prinsip aradan qaldırılmamış şübhə və ya təsdiq edilməmiş ehtimallar əsasında hər hansı bir şəxsin təqsirləndirilməsini istisna edir. Bu anlamda, ibtidai araşdırma fəaliyyəti zamanı icraatda olan konkret işlə (materialla) bağlı bütün şübhəli məqamlar və güman edilən bütün ehtimallar, onların ittihamın lehinə, yaxud əleyhinə olmasından asılı olmayaraq, diqqətlə tədqiq edilməli və birmənalı olaraq həll edilməlidir. İbtidai araşdırma zamanı hər hansı bir halla bağlı bütün görülmüş tədbirlərə rəğmən məsələyə dair şübhə aradan qaldırılmadan qalarsa, təqsirsizlik

prezumpsiyasının tələblərinə görə həmin şübhə müdafiə tərəfinin xeyrinə həll edilməlidir. Təqsirsizlik prezumpsiyası ittihamın sübut edilməsi vəzifəsinə (*onus probandi*) də birbaşa təsir etdiyi üçün, bu prinsipin müddəalarına görə, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi heç bir halda müdafiə tərəfinin üzərinə bir prosesual öhdəlik kimi qoyula bilməz. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəməyədək icraatda ittihamın sübut edilməsi və bununla əlaqədar olaraq araşdırmaların tam, hərtərəfli və obyektiv bir şəkildə həyata keçirilməsi hər zaman ibtidai araşdırma orqanlarının üzərinə düşən publik vəzifə kimi çıxış edəcəkdir. Bununla əlaqədar olaraq, milli hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, publiklik prinsipi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə çıxış edən işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması olmasında tələb qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyində cinayət prosesinin vəzifəli şəxsi olan iştirakçıları üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra vəzifə səlahiyyətlərində və prosesual qaydalarda konkretləşir [6, s. 220, 221].

Cinayət prosesində milli dil prinsipi cinayət mühakimə icraatında iştirak edən, lakin bu icraatın aparıldığı dili (prosesual qərarların, protokolların, digər sənədlərin tərtib edildiyi, hüquqların, vəzifələrin, məsuliyyətin izah edildiyi və s. dili) bilməyən şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş bir prinsip olsa da, bu prinsip bir sıra hallarda sübut əhəmiyyətli məlumat daşıyan şəxslərlə cinayət prosesini aparan səlahiyyətli subyektlərin kommunikasiyası zamanı aktuallaşdığı üçün sübutetmə prosesinin keyfiyyətinə və dürüstlüyünə birbaşa təsir göstərir ki, bu da öz növbəsində, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə təsirsiz ötürməyə bilməz. Bu prinsip cinayət prosesinin aparıldığı dili bilməyən şəxslərə öz ana dilindən, yaxud sərbəst bildikləri digər dildən, eləcə də, tərcüməçinin yardımından istifadə etmək hüquqları verir. Bütün belə hallarda cinayət prosesinin aparıldığı dili bilməyən şəxslə cinayət prosesini aparan səlahiyyətli dövlət orqanı arasındakı hər cür şifahi, yaxud yazılı kommunikasiya (məlumat mübadiləsi) vasitəli şəkildə, yəni tərcüməçinin yardımından istifadə edilməklə şifahi nitqin bir dildən digər dilə sinxron tərcüməsi, yaxud yazılı prosesual aktların, bir qayda olaraq, cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dövlət dilindən başqa dilə çevrilməsi yolu ilə təmin edilir. Belə olan halda, tamamilə aşkardır ki, xüsusilə sübut əhəmiyyəti kəsb edən ifadələr verən subyektlərlə (zərərçəkmiş şəxs, şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, şahid) işə münasibətdə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tərcümənin dəqiqliyi, dürüstlüyü və keyfiyyətindən birbaşa asılı vəziyyətə düşür. Belə hallarda tərcümədə yol verilmiş hətta texniki xarakterli xırda, ilk baxışdan əhəmiyyətsiz görünə biləcək xəta və qüsurlar da ibtidai araşdırmanın səhv istiqamətə yönəlməsinə səbəb ola bilər.

Cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliliyi prinsipi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbinin təməlinə duran prinsipdir. Əslində, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi elə CPM-in 28-ci maddəsində təsbit edilmiş prinsipin

elementlərindən biri kimi də başa düşülə bilər. Cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi prinsipi ibtidai araşdırmanın obyektivliyi tələbi ilə bilavasitə uzlaşır. Milli hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət prosesində obyektivlik cinayət prosesini aparan orqanda işə münasibətdə qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş mövqenin olmamasında, işin hallarının gerçəkliyə tam uyğun surətdə müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsində öz ifadəsini tapır [5, s. 552]. CPM-in 28.4.1-ci maddəsinə diqqət yetirsək, görürük ki, burada cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların tam, hərtərəfli və obyektiv tədqiq olunmasından ötrü zəruri şəraitin yaradılması baxılan prinsip kontekstində məhkəmələrin üzərinə qoyulmuş öhdəliklərdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyri-prosessual münasibətlərin yolverilməzliyi prinsipi cinayət prosesində bu və ya digər prosesual statusda çıxış edən insanlarla cinayət prosesini aparan səlahiyyətli dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri arasında cinayət-prosessual hüquq normaları ilə nizamlanmayan, qanunun təsir sferasından kənar qalan və işgüzar münasibətləri şəxsi münasibətlərə çevirə biləcək hər cür münasibətlərin yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini istisna etməyə yönəlmişdir. Bu anlamda, baxılan prinsip ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi ilə də birbaşa əlaqədərdir, çünki bu prinsipin tələblərinin əksinə olaraq, ibtidai araşdırmanın gedişatı zamanı müvafiq icraatı aparan vəzifəli şəxslər bu icraatda şəxsi, yaxud təmsil olunan maraqların müdafiəsi ilə əlaqədar iştirak edən şəxslərlə qeyri-prosessual münasibətlərdə olarlarsa, bu zaman icraatın qərəzsizliyi üçün real təhdidlər yaranar və ibtidai araşdırmanın yalnız birtərəfli aparılması, məsələn, yalnız ittihama meyilli istiqamətdə aparılması, bəraətverici məqamların diqqətdən kənar saxlanması, natamam aparılması, məsələn, yekunda işin ədalətlə həlli üçün zəruri olan hallarla bağlı zəruri sübutların toplanmaması, eləcə də, qeyri-obyektiv aparılması, məsələn, işdə şəxsi-qərəzi olan vəzifəli şəxsin işin taleyini həll edən, hüquqi nəticələr doğuran prosesual qərarlar qəbul etməsi riski artmış olar.

Çəkişmə prinsipinə gəlinə, qeyd edilməlidir ki, bu prinsip tək-cə məhkəmə mərhələsi üçün deyil, məhkəməyədək icraat üçün də xarakterikdir. Doğrudur, məhkəməyədək icraatda və məhkəmə icraatında bu prinsipin özünü biruzə verməsi xüsusiyyətləri bir qədər fərqlənə bilər, lakin təməl ideya olaraq, bu prinsip ibtidai araşdırma fəaliyyətinə də təsir göstərməklə, ittiham və müdafiə tərəfləri arasında mümkün qədər prosesual imkanların bərabərliyinin təmin edilməsini tələb edir. Bu anlamda, ibtidai araşdırma zamanı müdafiə və ittiham tərəfləri, hər biri qanunun onlara verdiyi, bu mərhələ üçün xarakter olan prosesual imkanlardan istifadə etməklə, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə öz töhfəsini verə bilərlər. Professor F.M.Abbasovanın qeyd etdiyi kimi, çəkişmə prinsipi prizmasında ittiham tərəfi (dəqiq desək, ittiham tərəfinə aid olan vəzifəli şəxslər) cinayət təqibi vəzifəsinin subyektivi olduğuna görə, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatı da onlar üçün bir vəzifə kimi, müdafiə tərəfi isə müdafiə hüququnun subyektivi olduğuna görə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı

və obyektivliyinin təminatında iştirak etmək müdafiə tərəfinin prosessual hüququ kimi başa düşülməlidir [2, s. 90].

CPM-in 145.2-ci maddəsi prokuroru, müstəntiqi və təhqiqatçıını da sübutları qiymətləndirən subyektlərin dairəsinə aid etdiyi üçün belə nəticə çıxarmaq olar ki, sübutların qiymətləndirilməsi prinsipi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatı baxımından kifayət qədər önəmlidir. Təsadüfi deyildir ki, CPM-in 145.2-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, müvafiq səlahiyyətli subyektlər məhz sübutların məcmusunun tam, hərtərəfli və obyektiv baxılmasına əsaslanmalı, sübutları öz daxili inamına görə qiymətləndirməlidirlər.

Bizim fikrimizcə, məhkəmə baxışının tələb edilməsi hüququnun təminatı, cinayət mühakiməsinin (əslində, ədalət mühakiməsinin, çünki cinayət mühakiməsinin tərkib hissəsi kimi məhkəməyədək icraat da çıxış edir) yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi, hakimlərin müstəqilliyi, cinayət mühakimə icraatının (əslində burada da, ədalət mühakiməsinin, çünki məhkəməyədək icraatda ibtidai araşdırma sirrini təmin edən hüquqi rejim mövcud olur) aşkarlığı, məhkəmə aidiyyətinə əməl olunması, hakimin cinayət mühakimə icraatında iştirak etməsinin məhdudlaşdırılması, eyni əmələ görə təkrar məhkumetmənin yolverilməzliyi, məhkəməyə təkrar müraciət hüququnun təminatı, bəraət almış şəxsin hüquqlarının bərpası kimi prinsiplər daha çox məhkəmə fəaliyyəti ilə bağlı olduqları üçün ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi qaydası ilə yalnız dolayısı ilə əlaqəli hesab edilə bilər.

III. Nəticə

Beləliklə, aparılmış araşdırmanın nəticəsi olaraq qeyd edilə bilər ki, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi qaydası ilə cinayət prosesinin bəzi prinsipləri birbaşa, bəziləri isə dolayısı ilə əlaqəli hesab edilə bilər. İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi qaydası ilə birbaşa əlaqədə olan prinsiplərin mahiyyəti baxılan qarşılıqlı əlaqə kontekstində aşağıdakı tezislər formasında izah edilə bilər:

- qanunçuluq prinsipi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyinə, obyektivliyinə və tamlığına nail olmaq üçün tətbiq edilə biləcək hər cür prosessual vasitənin (istintaq hərəkəti, qətimkan tədbiri, sübut növü və s.) leqallıq hədudlarını müəyyən edir;

- qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi üçün zəruri olan hallarda istisnasız olaraq, hər kəsin cinayət mühakimə icraatına cəlb edilə bilməsi üçün sarsılmaz zəmin yaradır;

- konstitusion hüquq və azadlıqların təminatı prinsipi cinayət mühakimə icraatında iştirak edən şəxslər üçün müəyyən hüquqlar, cinayət prosesini aparan şəxslər üçün isə bir sıra öhdəliklər və məhdudiyyətlər (qadağalar) nəzərdə tutur və bu anlamda, cinayət mühakimə icraatında iştirak edən hər bir şəxs qanunla qadağan edilməmiş üsullardan və vasitələrdən istifadə edərək öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə edərkən istər birbaşa, istərsə də, dolayısı ilə ibtidai

araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təminatına da töhfə vermiş ola bilər. İbtidai araşdırma zamanı qanunla nəzərdə tutulmuş qadağalar nəzərə alınmadan həyata keçirilmiş istənilən prosesual hərəkət, qəbul edilmiş istənilən prosesual qərar isə öz leqallıq xassəsini itirəcəyi üçün yekunda ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə xələl gətirə bilər;

- şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi ibtidai araşdırma fəaliyyəti yarana biləcək hüquqi və etik dilemmaların həllinə yardım edir, yəni ilk baxışdan ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyini təmin etməkdən ötrü nəyin bahasına olursa, olsun müəyyən addımların atılması dərhal səmərə verən vasitə kimi görünərsə də, şərəf və ləyaqətə hörmət prinsipi kimi təməl müddəalar hüquq-mühafizə fəaliyyətinin həm leqal, həm də legitim həddlərini müəyyən edir. Bu yanaşmanı, xüsusilə də, ibtidai araşdırma fəaliyyəti zamanı yaranan hüquqi və etik dilemmaların həlli zamanı məhz prinsiplərin müəyyən etdikləri qadağaların üstün tutulması qaydası haqqında söylənilənləri tam anlamı ilə şəxsiyyətin toxunulmazlığı, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı kimi prinsiplərə də şamil etmək mümkündür:

- azadlıq hüququnun təminatı prinsipinə görə, təqsirləndirilən şəxsin icraat boyu azadlıqda qalması ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə hər hansı bir xələl gətirmək riski daşımasa, onun həbs edilməsi zərurəti də, demək olar ki, mövcud olmayacaqdır (yeni cinayət törətmək riskinin olduğu hallar istisna edilməklə). İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbi baxımından azadlıq hüququna münasibətdə olduğu kimi, mülkiyyət hüququna da münasibətdə (mülkiyyət hüququnun təminatı prinsipi kontekstində) hər cür məhdudiyətlər yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallar və şərtlər daxilində, ən əsası isə müstəsna tədbir olaraq, yalnız zəruri hallarda tətbiq edilməlidir;

- hüquqi yardım və müdafiə hüququnun təminatı prinsipinə görə, cinayət mühakimə icraatında hüquqi yardım alan subyektlərdən ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyini təmin etmək üçün aktiv hərəkətlərin edilməsi tələb edilmir, onlar yalnız ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə mane olmamaq vəzifəsi daşıyır, lakin bu subyektlər öz təşəbbüs və istəkləri ilə ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə töhfə vermək istədikdə qanunla qadağan edilməmiş aktiv hərəkətlər həyata keçirə bilərlər. İbtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi qaydası prizmasından özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik prinsipinə də bu kontekstdə baxılmalıdır;

- təqsirsizlik prezumpsiyasının ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu prinsip aradan qaldırılmamış şübhə və ya təsdiq edilməmiş ehtimallar əsasında hər hansı bir şəxsin təqsirləndirilməsini istisna etdiyi üçün ibtidai araşdırma fəaliyyəti zamanı icraatda olan konkret işlə (materialla) bağlı bütün şübhəli məqamlar və güman edilən bütün ehtimallar, onların ittihamın lehinə, yaxud əleyhinə olmasından asılı olmayaraq, diqqətlə tədqiq edilməli və birmənalı olaraq həll edilməlidir;

- milli dil prinsipi cinayət mühakimə icraatında iştirak edən, lakin bu icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş bir prinsip olsa da, bu prinsip bir sıra hallarda sübut əhəmiyyətli məlumat daşıyan şəxslərlə cinayət prosesini aparan səlahiyyətli subyektlərin kommunikasiyası zamanı aktuallaşdığı üçün sübut etmə prosesinin keyfiyyətinə və dürüstlüyünə birbaşa təsir göstərir ki, bu da öz növbəsində, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə təsirsiz ötürməyə bilməz;

- cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliyi prinsipi ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi tələbinin təməlinə duran prinsipdir;

- qeyri-prosessual münasibətlərin yolverilməzliyi prinsipinin pozulması baş verərsə, yəni ibtidai araşdırmanın gedişatı zamanı müvafiq icraatı aparan vəzifəli şəxslər bu icraatda şəxsi, yaxud təmsil olunan maraqların müdafiəsi ilə əlaqədar iştirak edən şəxslərlə qeyri-prosessual münasibətlərdə olarlarsa, bu zaman icraatın qərəzsizliyi üçün real təhdidlər yaranar və ibtidai araşdırmanın yalnız birtərəfli aparılması, məsələn, yalnız ittihama meyilli istiqamətdə aparılması, bəraətverici məqamların diqqətdən kənar saxlanması, natamam aparılması, məsələn, yekunda işin ədalətə həlli üçün zəruri olan hallarla bağlı zəruri sübutların toplanmaması, eləcə də, qeyri-obyektiv aparılması, məsələn, işdə şəxsi-qərəzi olan vəzifəli şəxsin işin taleyini həll edən, hüquqi nəticələr doğuran sessual qərarlar qəbul etməsi riski artmış olar;

- çəkişmə prinsipi ittiham və müdafiə tərəfləri arasında mümkün qədər sessual imkanların bərabərliyinin təmin edilməsini tələb edir, bu anlamda, ibtidai araşdırma zamanı müdafiə və ittiham tərəfləri, hər biri qanunun onlara verdiyi, bu mərhələ üçün xarakterik olan sessual imkanlardan istifadə etməklə, ibtidai araşdırmanın hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyinə öz töhfəsini verə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Abbasova, F.M. Criminal procedure. Textbook. General part. Baku, Law Publishing House, 2021, 464 p. (in Azerbaijani / *Abbasova, F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 464 s.*)
2. Abbasova, F.M. Manifestations of competition in criminal proceedings. Tutorial. Baku, Legal Literature, 2010, 311 p. (in Azerbaijani / *Abbasova, F.M. Cinayət prosesində çəkişmənin təzahürləri. Dərs vəsaiti. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010, 311 s.*)
3. Birzer, M., Roberson, C. Introduction to Criminal Investigation. CRC Press, Taylor & Francis Group, LLC, 2012, 390 p.
4. Brandl, S.G. Criminal Investigation. 4th edition. SAGE Publications, Inc., 2019, 900 p.
5. İbaev, V.A. Commentary on the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan. Tasks, basic principles and conditions of criminal proceedings. Articles 8-36. Baku, Law, 2004, 769 p. (in

- Azerbaijani / İbayev, V.Ə. *Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri. Maddələr 8-36. Bakı: Qanun, 2004, 769 s.)*
6. Jafarov, G.V. Principles of dispositiveness and publicity in criminal proceedings, *Baku: Law Publishing House, 2025, 336 p.* (in Azerbaijani / Cəfərov, Q.V. *Cinayət prosesində dispozitivlik və publiklik prinsipləri. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2025, 336 s.)*
  7. Khalilov, F.Y. Lawyer investigation in criminal proceedings. *Baku, Law Publishing House, 2018, 216 p.* (in Azerbaijani / Xəlilov, F.Y. *Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018, 216 s.)*
  8. Kuchin, V.V. On the issue of seizure of property at the stage of preliminary investigation. *Bulletin of the Russian Law Academy, 2015, No. 2, p. 80-84.* (in Russian / Кучин, В.В. *К вопросу о наложении ареста на имущество в стадии предварительного расследования. Вестник Российской правовой академии, 2015, № 2, с. 80-84.)*
  9. Mezhenina, E.V. Seizure of property as a restriction of property rights in Russian criminal proceedings. *Russian Law Journal, 2016, No. 2, p. 96-102.* (in Russian / Меженина, Е.В. *Наложение ареста на имущество как ограничение права собственности в российском уголовном судопроизводстве. Российский юридический журнал, 2016, № 2, с. 96-102.)*
  10. O'Hara, C., O'Hara, G. *Fundamentals of criminal investigation. 7th edition. Charles C. Thomas Pub Ltd., 2004, 907 p.*
  11. Renucci, J. *Introduction to the European Convention on Human Rights. The rights guaranteed and the protection mechanism. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2005, 128 p.*

**The requirement of comprehensiveness,
objectivity and completeness of the preliminary
investigation in the context of the principles of criminal procedure**

ZUBEYDA RUSTAMLI*

Abstract

According to the legal definition given in the current criminal procedure legislation, the preliminary investigation is pre-trial proceedings in a criminal case in the form of a preliminary investigation and inquiry. Along with the fact that the

---

* PhD student in law / Department of Criminal Procedure of Baku State University / email: zubeyda.v@gmail.com

preliminary investigation acts as one of the stages of criminal proceedings, it is also a criminal procedural activity and has a law enforcement nature. The significance of this activity lies in the fact that it collects the materials and evidence necessary to resolve the criminal case on the merits in court, persons suspected of committing a crime are officially charged on the basis of sufficient evidence, impending crimes are prevented, and preventive measures are taken to prevent new criminal acts. Legitimate and high-quality preliminary investigation creates a favorable condition for the effectiveness of justice and a fair court decision in the future. At the same time, violations of the law during the preliminary investigation and its poor quality can significantly reduce the effectiveness of justice in the next stages of legal proceedings. In this regard, the law provides for a number of requirements regarding a preliminary investigation. These requirements must be strictly observed. The requirement of comprehensiveness, completeness and objectivity of the preliminary investigation is one of such. One of the features of this requirement is that it is not enshrined in only one norm of the law, but, on the contrary, is a fairly common provision and is found in several norms of the law in connection with the regulation of rather different institutions. Thus, this requirement is an element of the tasks of criminal proceedings, the principles of criminal procedure, the procedural status of officials carrying out criminal prosecution, etc. In other words, this requirement on the one hand affects different institutions of criminal proceedings, and on the other hand, various criminal procedural institutions also have their own influence on this requirement. In this regard, this article attempted to consider the requirement of comprehensiveness, objectivity and completeness of the preliminary investigation in the context of the principles of criminal procedure.

Keywords: criminal process, preliminary investigation, comprehensiveness, objectivity, completeness, principles, correlation, doctrine, law, short formulas.

**Требование всесторонности,
объективности и полноты предварительного
расследования в контексте принципов уголовного процесса**

ЗЮБЕЙДЕ РУСТАМЛИ*

Резюме

Согласно легальной дефиниции, данной в действующем уголовно-процессуальном законодательстве предварительное расследование является досудебным производством по уголовному делу в виде

---

* Докторант / Кафедры Уголовного процесса / Бакинского Государственного Университета / email: zubeyda.v@gmail.com

предварительного следствия и дознания. Наряду с тем, что предварительное расследование выступает в качестве одной из стадий уголовного судопроизводства, оно также является уголовно-процессуальной деятельностью и имеет правоохранный характер. Значение данной деятельности заключается в том, что с её помощью собираются материалы и доказательства, необходимые для разрешения уголовного дела по существу в суде, лицам, подозреваемым в совершении преступления объявляется официальное обвинение на основе достаточных доказательств, предотвращаются готовящиеся преступления, а также предпринимаются профилактические меры для предупреждения новых преступных деяний. Законное и качественное проведение предварительного расследования создает благоприятное условие для эффективности правосудия и вынесения справедливого судебного решения в будущем. Вместе с тем, нарушения закона в ходе предварительного расследования и его некачественное проведение могут существенно снизить эффективность правосудия на следующих этапах судопроизводства. В связи с этим, законом предусматриваются ряд требований в отношении предварительного расследования. Данные требования должны быть строго соблюдены. Требование о всесторонности, полноте и объективности предварительного расследования является одним из таких. Одной из особенностей данного требования заключается в том, что оно не закреплено только в одной норме закона, а наоборот, является довольно распространенным положением и встречается в нескольких нормах закона в связи с регулированием довольно разных институтов. Так, данное требование является элементом задач уголовного судопроизводства, принципов уголовного процесса, процессуального статуса должностных лиц, осуществляющих уголовное преследование и т.д. Иными словами, данное требование с одной стороны влияет на разные институты уголовного процесса, а с другой стороны различные уголовно-процессуальные институты также имеют свое влияние на данное требование. В связи с этим, в настоящей статье была предпринята попытка рассмотрения требования всесторонности, объективности и полноты предварительного расследования в контексте принципов уголовного процесса.

Ключевые слова: *уголовный процесс, предварительное расследование, всесторонность, объективность, полнота, принципы, корреляция, доктрина, закон, короткие формулы.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.12.2024

Çapa qәbul: 11.09.2025